

Waar en wanneer spreken mannen en vrouwen over politiek?

De sekseverschillen in politieke discussie in hun sociale en politieke context

Didier Caluwaerts¹

ABSTRACT: Where and When Do Men and Women Discuss Politics? The Social and Political Context of Gender Differences in Political Talk

Deliberative democrats claim that political deliberation among citizens increases the legitimacy of and support for democratic decision-making. The question is, however, whether deliberative democracy can realize its added value in the real world of politics where political discussion is characterized by persisting inequalities. This paper tries to contextualize the gender gap in political talk by taking into account the social (*i.e.*, discussion networks) and political context (*i.e.*, campaign effects) in which political debate takes place. Based on previous research we argue that women prefer to discuss politics in relatively like-minded, cohesive networks, while men prefer more confrontational networks. Moreover, we expect the gender gap to depend on the electoral context, in that the gender gap disappears in later campaign phases. These two arguments were tested and confirmed using data gathered in the Partirep Regional Election Survey in 2009.

KEYWORDS: deliberative democracy, political talk, gender differences, Belgium

1. Inleiding

Sinds haar deliberatieve wending heeft de politieke filosofie steeds meer aandacht voor de zogeheten discursieve basis van het politieke leven. Politieke deliberatie en het zorgvuldig afwegen van argumenten worden als de manier bij uitstek gezien om tot goede politieke beslissingen te komen. De kwaliteit van democratische besluitvorming hangt vanuit een deliberatief oogpunt dus niet langer af van het optel-

len van individuele preferenties; ze is bepaald door de intensiteit van de publieke discussie die aan het stemmen voorafgaat (vgl. Gutmann & Thompson, 2004).

Deliberatieve democraten verschuiven echter niet enkel de klemtoon van stemmen naar praten, maar ze verzetten zich tevens tegen het elitisme dat eerdere democratische modellen karakteriseert. Ze benadrukken veeleer het belang van het politieke debat in de ruimere publieke sfeer, dat wil zeggen tussen gewone burgers (Akkerman, 2007, p. 272). Het deliberatieve model wordt daarom als inclusiever en legitiemer beschouwd, omdat het ervan uit gaat dat politieke beslissingen in de formele politieke instellingen gevoed moeten worden door de brede waaier van opinies en meningen die leven onder de bevolking.

Deliberatieve democratie als ideaal claimt aldus een duidelijke meerwaarde, maar de vraag rijst of ze haar potentieel waar kan maken in de dagelijkse politieke praktijk. Daar bestaat twijfel over. Van zodra deliberatieve democratie de overgang maakte van een normatieve theorie naar een empirische discipline werd immers snel duidelijk dat deliberatieve capaciteiten en kansen ongelijk verdeeld zijn onder burgers. Een van de meest opvallende bevindingen is dat mannen en vrouwen in ongelijke mate deelnemen aan politieke discussies (Hansen, 1997). Deze genderverschillen in het praten over politiek ondermijnen de ambities en pretenties van het deliberatieve model: wanneer sekse een primaire bron van ongelijkheid in politieke discussies is, zullen deliberatieve uitkomsten de genderongelijkheid reproduceren. Deliberatieve democratie lijkt in de praktijk dan ook minder aantrekkelijk dan het theoretische ideaal ons voorhoudt.

Toch mogen we geen voorbarige conclusies trekken. Hoewel eerder onderzoek erin slaagde om sekseverschillen in het praten over politiek nauwgezet in kaart te brengen (Burns, Schlozman & Verba, 2001; Verba, Burns & Schlozman, 1997), merken we dat dit onderzoek erg gedecontextualiseerd is. Daardoor mist het een nuance die wel aan bod komt in meer recent onderzoek naar politieke participatie, namelijk dat politiek handelen ook altijd sociaal handelen is (Zuckerman, 2005; Zuckerman, Dasovic, & Fitzgerald, 2007). Praten over politiek doen we niet in een sociaal vacuüm maar altijd met iemand, en dat doen we daarenboven in een specifieke politieke context.

Dit artikel neemt deze recente inzichten als vertrekpunt en wil de relatie tussen sekse en het praten over politiek contextualiseren vanuit twee perspectieven. Aan de ene kant willen we het praten over politiek in zijn sociale context plaatsen. De eerste onderzoeksvraag luidt of sekseverschillen in politieke discussie variëren naar gelang van de personen met wie burgers praten over politiek. Hangt het verschil tussen mannen en vrouwen af van het sociale netwerk waarbinnen ze politieke discussies voeren?

Aan de andere kant is politieke discussie omwille van haar onderwerp afhankelijk van de politieke context. Wanneer politieke thema's sterk in de kijker lopen, zal er vaker over gediscussieerd worden. Daarom zijn we geïnteresseerd in het

antwoord op de vraag of sekseverschillen vatbaar zijn voor campagne-effecten. Verschilt de sterkte van sekseverschillen in politieke discussies voor en tijdens de verkiezingscampagne?

Voor we resultaten bespreken, moeten we duidelijk maken waarom het nuttig is om alledaags praten over politiek vanuit een deliberatief kader te bekijken. Dit doen we in de volgende paragraaf. Daarna gaan we in op het feit dat het praten over politiek, en de sekseverschillen daarin, gecontextualiseerd moet worden. Vervolgens tonen we de resultaten van de analyse. Ten slotte gaan we in op de implicaties van deze resultaten voor de deliberatieve theorie.

2. Sekseverschillen in democratische deliberatie

De theorie van de deliberatieve democratie hecht veel belang aan politieke discussie in de brede publieke sfeer. Toch is dit slechts een deel van het verhaal. De theorie had initieel veel aandacht voor de deliberatieve kwaliteiten van de besluitvorming binnen formele instituties. Al snel kwam echter het belang van deliberatie tussen gewone burgers op de voorgrond (Elster, 1998; Schudson, 1997). De aanvankelijke aandacht voor deliberatie in formele besluitvormingsarena's deed immers geen eer aan het theoretische ideaal, dat eiste dat politieke deliberatie geworteld is in de dagelijkse interacties tussen burgers (Kim & Kim, 2008; Schauer, 1999; Wolf & Ikeda, 2010).

Hoewel dergelijke publieke dialogen een geringere kans hebben om te voldoen aan het deliberatieve ideaaltype (Dryzek, 2000; Eliasoph, 1998), versterken ze het politieke leven door burgers de kans te geven hun ideeën te onderwerpen aan de zogenoemde 'test van de publiciteit'. Publiciteit heeft in een deliberatieve context overigens niet te maken met het al dan niet voeren van discussies achter gesloten deuren, maar met het feit dat opinies aan zoveel mogelijk tegengestelde of althans andere opinies blootgesteld moeten worden (Bohman, 1996, p. 26; Goodin & Niemeyer, 2003). Enkel door hun eigen opinies in het publieke debat te brengen, komen burgers te weten waar ze staan in het bredere publieke spectrum. Opdat een deliberatie publiek is, volstaat het dus niet om enkel met gelijkgestemden te delibereren maar moeten discussiepartners diverse tot zelfs radicaal tegengestelde invalshoeken hebben met betrekking tot het thema dat ter discussie staat (Bächtiger & Pedrini, 2010; Thompson, 2008).

Deze "exploration of mutuality through conversation" (Barber, 1984, p. 185), zoals informele politieke discussies tussen burgers gezien worden, levert de grondstof die de formele deliberatie tussen politici voedt en voortstuwt. Anders gesteld: door het praten over politiek met anderen bepaalt de burger waar institutionele deliberatie tussen politici over moet gaan (Gastil, 2000).

Ondanks de normatieve aantrekkingskracht van dit model komt deliberatieve theorie op een moment waarop haar potentieel voor democratische vernieuwing onder druk staat. De brede academische eensgezindheid over de stratificatie van politieke discussie – en politieke participatie in het algemeen – zaait twijfel over de meerwaarde die democratische deliberatie kan realiseren. Idealiter zouden de preferenties van alle burgers moeten circuleren in het publieke debat om tot goede politieke beslissingen te komen, maar een sociaal gedifferentieerd engagement in politieke discussie ondermijnt de goede bedoelingen van het deliberatieve model in de praktijk (Young, 1996). In die politieke realiteit leiden feitelijke ongelijkheden onder burgers tot ongelijke deliberatieve capaciteiten en kansen. De grote ambities van de deliberatieve democratie staan bijgevolg op gespannen voet met de schijnbaar onuitwisbare ongelijkheden die het model plagen.

Een van de opvallendste ongelijkheden betreft de vaststelling dat vrouwen minder vaak praten over politiek dan mannen (Burns *et al.*, 2001; Conover, Searing & Crewe, 2002; Hansen, 2010; Ulbig & Funk, 1999). En aangezien deliberatieve democratie zulke hoge eisen stelt aan de gelijke participatie van alle burgers, ondermijnen deze sekseverschillen de zogeheten inclusiviteit van politieke discussie (Bohman, 1996, p. 111). Wanneer de politieke discussie onder burgers de deliberatie in de formele arena's voedt, zullen sekseverschillen onder de bevolking zich vertalen in een *genderbias* in de formeel politieke uitkomsten. Als dusdanig is het medicijn zeker zo erg als de ziekte: deliberatieve democraten fulmineerden oorspronkelijk tegen vormen van uitsluiting die diep geworteld zijn in formele instituties, maar als ze toelaten dat basisongelijkheden zich vertalen in ongelijke politieke uitkomsten, zijn ze zelf net zo 'schuldig' aan de reproductie van machtsongelijkheden.

Hoewel eerder onderzoek aantoonde dat er verschillen zijn tussen mannen en vrouwen in hun deelname aan politieke discussie, zag dit onderzoek stevast over het hoofd dat die discussie altijd plaatsvindt in een sociale en politieke context. Inzicht in het praten over politiek wint bij contextualisatie, te meer omdat onderzoek naar andere vormen van politieke participatie het belang van de context benadrukt (voor een overzicht zie: Zuckerman, 2005; Zuckerman, Dasovic & Fitzgerald, 2007). Op deze context gaan we hierna dieper in.

3. De sociale context van politieke discussie: discussienetwerken

Ondanks het feit dat de literatuur rond politieke participatie en stemgedrag herhaaldelijk het belang van sociale contextualisatie benadrukt, blijft het onderzoek naar politieke discussie steken in overwegend atomistische assumpties over politiek gedrag. Aandacht voor de sociale inbedding van het praten over politiek, voor

de vraag met wie mensen politiek bespreken, kan daarom interessante perspectieven bieden. Elke burger maakt deel uit van meerdere discussienetwerken, die elk hun eigen kenmerken hebben. In navolging van Granovetter (1973) maken we in dit verband een onderscheid tussen zwakke en sterke netwerken. Sterke netwerken bestaan uit gelijkgezinde mensen met (sterk) overlappende opinies. Familieleden worden algemeen beschouwd als discussiepartners in dergelijke sterke netwerken. De zwakke netwerken omvatten een veel grotere diversiteit aan perspectieven en opinies en bestaan voornamelijk uit vrienden en collega's (McClurg, 2003; Zuckerman, 2005).

Beide netwerktypes hebben hun eigen democratische merites. Sterke netwerken hebben een belangrijke integratieve functie: ze stellen burgers gerust, kweken het noodzakelijke zelfvertrouwen, en geven betekenis in het praten over complexe politieke thema's. Of, zoals Knoke (1990, p. 1042) stelt: "the recurrent communications within these small, intimate networks construct the grand interpretive schemas that anchor people to larger social systems". Niettemin zijn sterke netwerken problematisch vanuit een deliberatief perspectief. Deliberatieve democraten eisen immers dat argumenten en posities aan de test van de publiciteit worden onderworpen; argumenten moeten betwist en bestreden worden om te bepalen in welke mate ze de kracht van het betere argument kunnen weerstaan. In sterk samenhangende netwerken staan de meeste neuzen echter in dezelfde richting. "Even the richest and most satisfying family life", aldus Hannah Arendt (1958, p. 57), "can offer only the prolongation and multiplication of one's own position." Politieke discussie onder gelijkgestemden biedt aldus relatief weinig meerwaarde om tot weloverwogen opinies te komen (Scheufele, 2004; zie echter Mutz, 2002).

Discussie in zwakke netwerken kan daarentegen deliberatieve meerwaarde bieden. Door hun interne diversiteit stimuleren zwakke netwerken een proces van betwisting en contestatie. Netwerkheterogeniteit voedt het proces van over en weer argumenteren. Dit proces zorgt ervoor dat burgers standpunten van anderen cognitief incorporeren (Arendt, 2005, p. 303) en voorkomt "informational inbreeding among politically like-minded citizens" (Huckfeldt, 2001, p. 426).

Hoewel politieke discussie in zwakke netwerken voldoet aan de publiciteitsvereiste, heeft zij moeite met inclusiviteit. Het proces van argumenteren vereist dat mensen hun mening blootstellen aan kritiek en dat ze openlijk een kant kiezen (Mutz, 2002; Scheufele, 1999, p. 29). Het antagonistische karakter van politieke discussie in zwakke netwerken werpt sociale drempels op voor vrouwen, in die zin dat het vrouwen sterker afschrikt dan mannen (Margolis, 1992). Vandaar dat vrouwen veeleer de veilige setting van de familie verkiezen om politiek te bespreken, terwijl mannen veeleer met vrienden en collega's over politiek praten (Burns *et al.*, 2001, p. 193; Miller, Wilford & Donoghue, 1999, p. 288; Pattie & Johnston, 2000, p. 58; Zuckerman, Dasovic & Fitzgerald, 2007, p. 144). Bijgevolg verwachten we dat sekseverschillen in politieke discussie groter zijn in antagonistische settings

(met vrienden en collega's) en vervagen in homogene, familiale netwerken (Bennett, Flickinger & Rhine, 2000, p. 111). Om van empirische steun te kunnen spreken voor deze hypothese moet de genderkloof in politieke discussie het grootst zijn met collega's en vrienden, terwijl ze het kleinst is in de familiesetting.

4. De politieke context van politieke discussie: campagne-effecten

Politieke discussie vindt niet alleen plaats in sociaal verband, maar is ook politiek ingebed. Westerse democratieën kennen hun hoogtijdagen rond verkiezingen en dat heeft als gevolg dat de omzetting van publieke voorkeuren naar de institutionele arena voornamelijk plaatsvindt in het stemhokje. De keuze die burgers tijdens verkiezingen maken bepaalt, althans tot op zekere hoogte, hun politieke lot voor de daaropvolgende jaren en bepaalt mede in welke mate hun belangen en voorkeuren vertegenwoordigd worden. Desondanks kan in een representatief systeem het optellen van individuele preferenties – door te stemmen – enkel betekenisvol zijn wanneer burgers hun belangen – door te praten – achterhalen (Geenens & Tinnevelt, 2007, p. 50). Een representatief systeem heeft waarschijnlijk op geen enkel moment meer behoefte aan goed geïnformeerde burgers en doordachte publieke opinies dan tijdens het politieke kantelpunt van de verkiezingen (Iyengar & Simon, 2000).

In die zin zouden politieke of verkiezingscampagnes, waarin de massamedia uitgebreid berichten over politieke thema's, burgers in staat moeten stellen om weloverwogen politieke beslissingen te nemen (Parry-Giles & Parry-Giles, 2005, p. 45). Het is juist tijdens de campagne dat er een proliferatie van publieke posities en argumenten plaatsvindt en dat het duidelijk wordt waar partijen en politici voor staan. Electorale campagnes mediatiseren de politieke strijd en intensifiëren de uitwisseling van opinies tussen burgers. Politici verschijnen vaker op de televisie, opiniepeilingen worden georganiseerd, politieke posities worden nadrukkelijker belicht, en burgers worden geconfronteerd met de veelheid aan publieke opinies over een thema.

Intense media-aandacht is volgens deze optiek de motor van de toename in politieke discussie tussen burgers (Campus, 2010, p. 253). Eerder onderzoek rapporteerde dat deze toename de sekseongelijkheden in het praten over politiek kan uitvlakken, al is het maar tijdelijk (Faas & Schmitt-Beck, 2010). Met andere woorden, zelfs al geven vrouwen aan minder vaak over politiek te praten in het dagelijkse leven, dan nog is het mogelijk dat de verschillen tussen mannen en vrouwen verdwijnen tijdens de campagne omdat *iedereen* op dat moment over politiek praat. Het bestuderen van de genderkloof in het praten over politiek vereist dan ook een in de tijd gedifferentieerde aanpak, waarbij het de verwachting is dat verschillen tussen mannen en vrouwen in participatie aan politieke discussies verdwijnen tijdens de verkiezingscampagne.

5. Data en sleutelvariabelen²

De sekseverschillen in politieke discussie in verschillende sociale en politieke contexten werden geanalyseerd aan de hand van het Regionale Verkiezingsonderzoek van het Partirep Consortium uit 2009.³ Voor deze panelstudie werden respondenten op volledig willekeurige wijze gekozen uit officiële bevolkingslijsten; ze werden geïnterviewd voor en tijdens de verkiezingscampagne. De eerste golf van vraaggesprekken betrof 2331 face-to-face interviews en werd enkele maanden voor de verkiezingen afgerond, zodat we campagne-effecten kunnen uitsluiten. De tweede golf werd in de weken net voor de verkiezingen georganiseerd en bestond uit 1845 telefonische interviews met respondenten uit de eerste golf. Deze beschikbaarheid van paneldata (op individueel niveau) laat ons toe om het effect van campagnes te bepalen.

5.1. *Afhankelijke variabelen*

De afhankelijke variabele voor onze analyse is het praten over politiek. Meer specifiek stelden we respondenten de volgende vraag: “Mensen praten af en toe wel eens over politiek. Kan u aangeven hoe vaak u de afgelopen maand met volgende mensen gesproken hebt over politiek?”. Drie vooraf bepaalde discussienetwerken werden voorgelegd in beide golven van de survey, namelijk vrienden, collega’s en familie. De frequentie van deelname aan politieke discussie werd gemeten aan de hand van een vierpuntsschaal gaande van ‘nooit’ via ‘zelden’ en ‘soms’ tot en met ‘vaak’.⁴

5.2. *Onafhankelijke (socio-demografische) variabelen*

De gebruikelijke set van socio-demografische achtergrondkenmerken werd opgenomen in de analyses. De voornaamste variabele was uiteraard de sekse van de respondent, een dummy waarbij ‘0’ staat voor man en ‘1’ duidt op vrouw. De leeftijd van de respondenten werd gemeten met een open vraag naar het geboortjaar. Hun onderwijsniveau werd bevraagd met vooraf bepaalde antwoordcategorieën, die gehercodeerd werden in drie groepen: geen, lager of lager secundair onderwijs; hoger secundair onderwijs; en hoger onderwijs.

Ten slotte gingen we ervan uit dat sociale klasse invloed kon hebben. De vragenlijst bevatte echter geen vraag naar subjectieve sociale klasse, waardoor we aangewezen waren op een zogeheten proxivariabele, te weten de professionele situatie van de respondent. Hierbij onderscheidden we tussen niet-actieven, leden van het lagere kader en arbeiders, het middenkader, en het hogere kader.⁵

5.3. *Controlevariabelen*

Voortbouwend op het zogeheten *Civic Voluntarism Model* (Verba, Schlozman & Brady, 1995) onderscheiden we twee specifieke types van controlevariabelen, namelijk middelen en attitudes. Een eerste belangrijk middel is politieke kennis (Salmon & Neuwirth, 1990). Burgers met kennis van politiek zullen sneller ingaan op discussies en beter de politieke gevoeligheden aanvoelen. Volgens conventionele metingen scoren vrouwen lager op vragen over politieke kennis, waardoor ze zich minder comfortabel zouden voelen in politieke discussies (Frazer & Macdonald, 2003; Mondak & Anderson, 2004). Politieke kennis werd gemeten door aan respondenten vijf meerkeuzevragen voor te leggen over onder andere de bevoegdheidsverdelingen en de samenstelling van het parlement. De juiste scores op deze vragen werden vervolgens opgeteld.

Kansen om over politiek te praten zijn eveneens een belangrijk middel. Aangezien zulke kansen vooral samenhangen met de mate waarin iemand sociaal verankerd is, vroegen we de respondenten of ze lid waren van middenveldorganisaties. Dit is weliswaar (wederom) een proxivariabele, maar het vormt een indicator voor de mate waarin een persoon zich in verschillende maatschappelijke netwerken bevindt. Dit werd gemeten door een dummy waarbij '0' aanduidt dat de respondent van geen enkele organisatie deel uitmaakt, terwijl dat bij '1' wel het geval is.

Ten slotte speelt het gebruik van politieke informatie een rol. Daarom maakten we een index die weergeeft hoe vaak de respondent in de afgelopen twee weken voorafgaand aan het interview een krant had gelezen of het nieuws op televisie, internet of de radio had meegepikt. Het gebruik van partijgebonden media werd daarenboven gemeten door een index te maken van het aantal keer dat de respondent de website van een partij of politicus bezocht of politiek drukwerk bekeek.

Behalve van deze middelen hangt het praten over politiek af van houdingen ten aanzien van politiek (Burns *et al.*, 2001, p. 33; Verba *et al.*, 1997, p. 1057). Eén van die attitudele vereisten is politiek zelfvertrouwen. Als vrouwen (relatief veel) twijfels hebben bij hun politieke competentie, zullen ze misschien minder sterk geneigd zijn om deel te nemen aan politieke discussies. Bijvoorbeeld de vrees om geridiculiseerd te worden zal hen daarvan weerhouden. Politiek zelfvertrouwen werd gemeten aan de hand van een standaardbatterij van vragen met een Likert-antwoordschaal.

Een andere attitude die effect kan hebben op publieke deliberatie is politieke interesse. De motivatie om over politiek te praten zal lager zijn wanneer de interesse in het onderwerp ontbreekt (Verba, Schlozman & Brady, 1995). Politieke interesse werd gemeten door aan respondenten te vragen op een schaal van 0 (niet geïnteresseerd) tot en met 10 (zeer geïnteresseerd) aan te geven hoe sterk hun interesse in politiek is.

Tot slot kan politieke discussie enkel slagen wanneer burgers vertrouwen hebben in degenen met wie ze spreken. Sociaal wantrouwen zou een serieuze rem kunnen zetten op het potentieel voor politieke discussie. Om sociaal vertrouwen te

meten legden we de respondenten twee stellingen voor, waarbij ze op een schaal van 0 tot en met 10 konden aangeven hoeveel vertrouwen ze hadden in anderen. Deze twee stellingen werden vervolgens omgevormd tot een schaal.

6. Descriptieve analyse

Om een eerste indruk te krijgen van de empirische waarschijnlijkheid van onze theoretische claims, is een bivariate analyse uitgevoerd. Tabel 1 toont het relatieve aantal vrouwen en mannen dat aangaf gesproken te hebben over politiek in de drie discussienetwerken en over de twee golven. De tabel toont enkele interessante bevindingen. Eerst en vooral is het duidelijk dat onze vraag naar de sekseverschillen in politieke discussie zeer relevant is: het relatieve aantal mannen dat in de maand voor het interview over politiek sprak is stevast hoger dan het percentage vrouwen. Deze verschillen zijn statistisch significant in elk netwerk en op elk moment, behalve voor politieke discussie met familie tijdens de campagne. Daarbij aansluitend is het interessant te zien dat in de eerste golf (voor de campagne) de sekseverschillen in de familiesetting slechts significant zijn op het .05 niveau. Het verband tussen sekse en politieke discussie is aldus het zwakste in de relatief samenhangende omgeving van de familie.

TABEL 1. Percentage mannen en vrouwen dat sprak over politiek (naar discussienetwerk en campagnetijdstip).

	Golf 1 (voor de campagne)		Golf 2 (tijdens de campagne)	
	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen
Familie	66%	72%*	77%	80% (n.s.)
Vrienden	59%	74%***	69%	78%***
Collega's	55%	67%***	65%	74%***

Sign. ***: $p < ,001$; *: $p < ,05$.

Wanneer we, ten tweede, het sekseverschil uitsplitsen naar discussienetwerk, verschijnt een genuanceerder beeld. Zowel mannen als vrouwen praten het minst vaak met collega's en dit zowel in de eerste als de tweede golf. Ondanks deze gelijkens verschilt de favoriete sociale locus voor politieke discussie tussen mannen en vrouwen. Vrouwen kiezen ervoor om politiek met familieleden te bespreken, terwijl mannen voor de campagne iets meer met vrienden praten en tijdens de campagne meer teruggrijpen naar familieleden.

Daarenboven moeten we het tijdsaspect in kaart brengen. Het verschil in deelnamepercentages tussen beide tijdstippen (golven) is het sterkst bij vrouwen. Het

aandeel vrouwen dat deelneemt aan politieke discussie neemt tijdens de campagne met tien procentpunten toe, terwijl de toename bij mannen beperkter is. De sterke toename van het aandeel vrouwen dat zegt te praten over politiek brengt een interessante dynamiek aan het licht. Als in latere analyses zou blijken dat de sekseverschillen afnemen tussen de eerste en de tweede golf, dan is dit waarschijnlijk voornamelijk te danken aan de sterkere toename van het aantal vrouwen dat politiek bediscussieert.

Dit zien we in tabel 2. Deze tabel toont het aandeel respondenten, opgesplitst volgens sekse, dat in de eerste golf aangaf nooit over politiek te praten maar actieve spreker werd in de tweede golf. Zowel met vrienden als met collega's ligt het aantal vrouwen dat actief over politiek begint te praten significant hoger dan het aantal mannen. In de familiesetting is de toename in het aantal actieve sprekers echter grotendeels dezelfde voor mannen en vrouwen. Dit betekent dat, als uit latere analyses blijkt dat sekseverschillen verdwijnen in de late campagnefase, dit waarschijnlijk een gevolg is van de toename van vrouwelijke participatie.

TABEL 2. **Percentage mannen en vrouwen dat een actieve spreker wordt tijdens de campagne.**

	Vrouwen	Mannen
Familie	55% ^a	45% (n.s.)
Vrienden	62%	38% ^{***}
Collega's	57%	43% ^{**}

Sign. **: $p < ,01$; ***: $p < ,001$.

^a De cellen geven het percentage mannen en vrouwen weer dat aangaf:

- (1) dat ze *nooit* over politiek praatten in de eerste golf; en
- (2) dat ze *minstens af en toe* over politiek praatten in de tweede golf.

Deze resultaten ondersteunen onze verwachtingen dat de sociale en politieke inbedding ertoe doen. Maar bivariate analyses controleren natuurlijk niet voor het effect van andere, derde variabelen. We zullen daarom de verschillen tussen vrouwen en mannen in het praten over politiek verkennen in een omvattender aanpak, door de impact van socio-demografische variabelen, plus middelen, vaardigheden en attitudes in acht te nemen.

7. De sociale en politieke context van het praten over politiek

Gegeven het ordinale meetniveau van de afhankelijke variabele gebruiken we een logistische regressie om de sociale en politieke inbedding van politieke discussie te

onderzoeken. Dit creëert een probleem, want de afhankelijke variabele heeft vier antwoordcategorieën, wat een multinomiale logistische regressie noodzakelijk zou maken. De bruikbaarheid van deze techniek is echter beperkt. Gezien het grote aantal categorische onafhankelijke variabelen en het relatief beperkte aantal cases, zou een multinomiale regressie onstabiele resultaten genereren. Een binomiale logistische regressie is daarom toepasselijker, maar dat betekent dat we 'praten in politiek' moeten dichotomiseren, waarbij '0' betekent dat de respondent nooit praatte over politiek in de afgelopen maand, terwijl '1' aangeeft dat dit wel gebeurde.⁶

Een tweede probleem betreft het modelleren van de relatie tussen onze variabelen. Het doel van dit onderzoek is na te gaan of de sociale en electorale contexten invloed hebben op de sekseverschillen in het praten over politiek. Aangezien het modelleren van deze relaties complex is en omdat we geen metingen hebben voor alle achtergrondkenmerken in beide golven, moeten we voor een relatief simpel verklarend model opteren en het effect van geslacht op het praten over politiek indirect afleiden. Dit betekent concreet dat we zullen zien of sekse een residueel effect heeft op deelname aan politieke discussie na controle voor derde variabelen. Dit model zullen we voor alle settings en beide golven bekijken (voor dezelfde procedure, zie bv. Verba *et al.*, 1997). Als sekse een significante verklarende variabele is in een bepaalde context maar niet in een andere, concluderen we dat de contextuele variatie het verschil veroorzaakt.

Tabel 3 toont het resultaat van de multivariate analyse en biedt interessante inzichten vanuit drie perspectieven. Eerst en vooral blijkt dat de verschillen in het praten over politiek tussen mannen en vrouwen niet in elke setting en op elk moment volledig herleid kunnen worden tot verschillen in middelen, vaardigheden en attitudes: het effect van sekse blijft significant, zelfs na controle voor de in de literatuur relevant geachte middelen en attitudes.

Wanneer we in detail naar de bevindingen kijken, zien we dat de rol van de beroepssituatie en politieke participatie van de respondenten niet overschat moet worden. Zij oefenen geen significante invloed uit op het al dan niet praten over politiek. Het is overigens enigszins contra-intuïtief om te zien dat het onderwijsniveau slechts een zwakke verklaring biedt voor politieke discussie. We voegden een interactie-effect toe tussen sekse en opleidingsniveau, omdat vrouwen oververtegenwoordigd zijn in de hoogste en laagste onderwijsklassen (Derks & Vermeersch, 2002). Het feit dat deze interactieterm significant is in twee settings wijst erop dat onderwijsniveau een verschillend effect heeft naar gelang van de sekse van de respondent. Voor vrouwen speelt het onderwijsniveau voor de campagne een belangrijke rol in het stimuleren van politieke discussie met collega's. Tijdens de campagne heeft het een positieve impact in de familiesetting. De tabel toont ook dat politieke interesse een consistent en positief effect heeft op politieke discussie, terwijl het gebruik van nieuwsmedia veeleer zwak is. Het gebruik van partijmedia is sterker.

TABEL 3. Binomiale logistische regressie ter verklaring van praten over politiek in drie discussienetwerken voor en tijdens de campagne.

	Golf 1 (voor de campagne)			Golf 2 (tijdens de campagne)		
	Familie Exp. β	Vrienden Exp. β	Collega's Exp. β	Familie Exp. β	Vrienden Exp. β	Collega's Exp. β
Sekse						
Man (ref)						
Vrouw	1,150 (ns)	,639**	,479*	,828 (ns)	,810 (ns)	,639 (ns)
Socio-demografie						
Leeftijd	,991**	,990**	,989 (ns)	,983***	,995	,988 (ns)
Onderwijsniveau						
Geen, lager of lager secundair (ref)						
Hoger secundair	1,454*	1,317 (ns)	,813 (ns)	,694 (ns)	1,019 (ns)	,702 (ns)
Hoger	1,657*	1,314 (ns)	,672 (ns)	1,049 (ns)	1,685*	,859 (ns)
Sekse * onderwijsniveau						
Vrouw*hoger secundair	,994 (ns)	1,036 (ns)	1,067 (ns)	2,410**	1,308 (ns)	,818 (ns)
Vrouw*hoger	1,305 (ns)	1,609 (ns)	2,375*	2,300*	,911 (ns)	1,304 (ns)
Professionele situatie						
Hoger kader (ref)						
Middenkader	,921 (ns)	1,040 (ns)	1,105 (ns)	1,142 (ns)	1,376 (ns)	1,243 (ns)
Lager kader en arbeiders	1,149 (ns)	,873 (ns)	,882 (ns)	1,369 (ns)	1,120 (ns)	,778 (ns)
Niet-actieven	,874 (ns)	,853 (ns)	/ ^a	1,180 (ns)	1,215 (ns)	/ ^a
Regio						
Wallonië (ref)						
Vlaanderen	,823 (ns)	,917 (ns)	1,532**	,797 (ns)	1,316*	1,068 (ns)
Middelen en vaardigheden						
Politieke kennis	1,083*	1,036 (ns)	1,038 (ns)	1,110*	,972 (ns)	,959 (ns)
Lidmaatschap organisaties						
Geen lid (ref)						
Lid van minstens één vereniging	1,027 (ns)	1,163 (ns)	,746 (ns)	1,218 (ns)	1,065 (ns)	1,107 (ns)
Gebruik van nieuwsmedia	1,083**	1,087**	1,113**	1,035*	1,039 (ns)	1,059 (ns)
Gebruik van partijmedia	1,314***	1,421***	1,211***	1,309***	1,379***	1,216***
Attituden						
Politiek zelfvertrouwen	1,136***	1,143**	1,076 (ns)	1,087*	1,098**	1,057 (ns)
Politieke interesse	1,168***	1,192***	1,235***	1,206***	1,156***	1,160***
Sociaal vertrouwen	1,045 (ns)	1,062*	1,038 (ns)	1,033 (ns)	1,057 (ns)	,975 (ns)
Constant	,276***	,255***	,543 (ns)	,122***	,190***	,885 (ns)
Nagelkerke R²	24,7%	30,8%	23,5%	26,7%	21,7%	15,5%
N	2265	2265	1190 ^a	1804	1805	994 ^a

Sign. *: $p < 0.05$; **: $p < 0.01$; *** $p < 0.001$.

^a Niet-actieve respondenten werden uitgesloten van de analyse omdat ze geen collega's hebben.

Een tweede belangrijke conclusie die we uit tabel 3 trekken is dat het sekseverschil varieert naar gelang van het discussienetwerk. Voor elke 100 mannen zijn er slechts 64 vrouwen die praten over politiek met vrienden, en 48 vrouwen die praten met collega's voor de verkiezingscampagne, terwijl er geen significant verschil

is wat betreft praten met familie. Sekse blijkt daardoor een van de belangrijkste determinanten voor politieke discussie in de eerste golf, zelfs na controle voor middelen en attitudes.

Deze resultaten ondersteunen onze hypothese dat vrouwen gespreksomgevingen met een hoog conflictpotentieel in sterkere mate vermijden dan mannen (Burns *et al.*, 2001; Lipsitz, 2004). Het sekseverschil verdwijnt immers binnen de familiekring, wat een relatief veilige omgeving is omdat de meeste familieleden een gelijkaardig perspectief op politieke thema's delen. De werkvloer daarentegen combineert een hoge kans om mensen met tegengestelde meningen te vinden met sterke sekseverschillen. Onze resultaten bevestigen dus eerder onderzoek (Margolis, 1992; Miller, Wilford & Donoghue, 1999) en duiden erop dat het antagonistische karakter van politieke discussie in heterogene netwerken een sterkere drempel opwerpt voor vrouwen om te praten over politiek. Dit toont aan dat de sociale definities van mannelijkheid en vrouwelijkheid bepalen of, en in welke mate beide seksen praten over politiek. Sekse als biologische categorie verhult met andere woorden een hele set van sociale genderattributen die de bereidheid tot deelname aan politieke discussie bepalen (Knobloch-Westerwick & Alter, 2007, pp. 752-753).

De derde en laatste conclusie die we trekken is dat de sekseverschillen variëren in sterkte naargelang de electorale context. Er bestaan verschillen in het praten over politiek voor de campagne, maar deze kloof verdwijnt tijdens de verkiezingscampagne. De toegenomen berichtgeving over politieke feiten, opinies en persoonlijkheden functioneert als een katalysator voor het verdwijnen van de sekseverschillen in het praten over politiek (Huckfeldt, Sprague & Levine, 2000; Pan *et al.*, 2006). Hoewel het niveau van discussie tijdens de campagne zowel bij mannen als vrouwen stijgt, toonden de eerste twee tabellen aan dat het verdwijnen van sekseverschillen voornamelijk het resultaat is van toegenomen politieke discussie van vrouwen tijdens de campagne. Het feit dat vrouwen op dat moment een inhaalbeweging maken, zorgt ervoor dat de verschillen hun statistische significantie verliezen. Dit is een interessante bevinding, omdat ze aantoont dat praten over politiek zich niet in een politiek en electoraal vacuüm afspeelt.

8. Implicaties voor deliberatieve theorie

De bevinding dat politieke discussie varieert naar gelang van de politieke en sociale context waarin deze zich voltrekt, heeft implicaties voor de mate waarin de deliberatieve theorie haar meerwaarde kan realiseren. Ten eerste toont de sociale inbedding in discussienetwerken dat het de moeite loont om te kijken naar degenen

met wie burgers praten over politiek. Politieke discussie is een sociaal proces en de participatie in zulke discussie hangt mede af van wie de discussiepartners zijn.

Daarenboven tonen de data aan dat er een *trade-off* bestaat tussen twee van de deliberatieve kernvereisten, namelijk publiciteit en inclusiviteit. Hoe strenger de publiciteitsvereiste is, des te sterker de inclusie van burgers in het gedrang komt. Vrouwen vermijden volgens onze analyse netwerken die hoog zijn in termen van publiciteit, dat wil zeggen netwerken waarin sterk verschillende opinies over politiek naar boven komen en botsen. Als dusdanig vindt hun praten over politiek en bijgevolg hun politieke identiteitsvorming voornamelijk plaats in de relatief gelijkgezinde omgeving van de familie. Vrouwen – en mogelijk andere groepen die zich minder comfortabel voelen bij het hoge conflictpotentieel van deliberatie – lopen aldus het risico uitgesloten te worden uit het proces van collectieve preferentievorming dat in de publieke sfeer plaatsvindt. In die zin slaagt het deliberatieve ideaaltype er niet in om te erkennen dat niet iedereen zich even goed voelt bij, of zich opgewassen voelt tegen de ‘taak’ om met sterk verschillende anderen te praten over politiek. Maar deliberatieve democratie gaat verder dan dat: het versterkt deze uitsluiting en geeft ze een schijn van legitimiteit. De theorie claimt immers dat de uitkomsten van deliberatie legitiemer zijn dan de uitkomsten van een stemming, omdat iedereen tenslotte de kans heeft gehad om volwaardig deel te nemen aan het proces dat heeft geleid tot die beslissing. Wat de theorie hier over het hoofd ziet, is dat participatie in informele deliberatie gekenmerkt wordt door diepe structurele ongelijkheden. Aangezien zulke publieke dialogen de deliberatie op het institutionele niveau voeden, zullen politieke uitkomsten een sterke *genderbias* bevatten.

Ook uit de politieke contextualisering kunnen we belangrijke conclusies trekken. Op het moment dat de representatieve democratie wellicht de grootste behoefte heeft aan weloverwogen opinies en doordachte argumenten – in het stemhokje – verdwijnen de sekseverschillen in het praten over politiek. Zoals de analyses in deze bijdrage toonden, neemt politieke discussie een egalitaire wending tijdens de campagne. Op dat moment praten mannen en vrouwen even vaak over politiek en als dusdanig kunnen mannelijke en vrouwelijke stemmen beschouwd worden als even goed geïnformeerd. De negatieve impact van de sekseverschillen in het dagelijks praten over politiek moet daarom niet overschat worden, noch moet hij genegeerd worden.

Ten slotte, op een meer algemeen niveau houden onze resultaten een waarschuwing in voor deliberatieve democraten die een al te radicale en snelle transformatie van het politieke systeem in een deliberatieve polis verdedigen. Hoewel de idee van een politieke besluitvorming gebaseerd op de omvatting of inclusie van alle standpunten en de publiciteit van alle maatschappelijk posities normatief aantrekkelijk is, worden moderne democratieën nog steeds geconfronteerd met grootschalige feitelijke ongelijkheden. En ondanks het feit dat deze ongelijk-

heden misschien verdwijnen tijdens de campagne, mogen we er niet blind voor zijn dat politieke discussie in de jaren tussen de verkiezingen nog altijd sterk *gegended* is. Bij een al te haastige implementatie van deliberatieve principes in de politieke praktijk zou deliberatieve democratie snel op haar grenzen stoten (Sanders, 1997; Young, 2000). Voorstanders van deliberatieve besluitvorming doen er goed aan om het fundamentele probleem van inclusiviteit voor ogen te houden voor ze een al te radicale transformatie van de democratie bepleiten of verdedigen.

9. Conclusie

De laatste jaren hebben politieke filosofen meer aandacht voor het belang van publieke discussie voor de democratie. De omvorming van onze samenleving in een volmaakt deliberatieve polis is echter een ver doel, en gezien de resultaten van ons onderzoek is het misschien maar beter zo. Het deliberatieve model kan zijn potentieel immers maar in beperkte mate waarmaken in de politieke praktijk, aangezien sekseongelijkheden onder burgers nog steeds in sterke mate bepalen wanneer en met wie zij over politiek praten. Niettemin moet deze bevinding gekwalificeerd worden vanuit twee perspectieven.

Aan de ene kant is het waar dat sekse een relatief sterke en significante verklaring blijft voor het praten over politiek met vrienden en collega's, zelfs na controle voor andere factoren, maar diezelfde genderkloof bestond niet in de familiesetting. De sociale definities van wat het betekent om vrouw en man te zijn, bepalen mede in welke mate mannen en vrouwen deelnemen aan politieke discussie. Daarom is het belangrijk en voor verder onderzoek van belang om de sociale inbedding in discussienetwerken mee te nemen. Een dergelijke gedifferentieerde aanpak toont een genuanceerder beeld dan de loutere vaststelling dat vrouwen minder frequent over politiek praten dan mannen.

Aan de andere kant is niet enkel een differentiatie tussen sociale netwerken noodzakelijk, maar moeten analyses ook de politieke context in acht nemen waarin burgers praten over politiek. Electorale campagnes met hun sterke mediatisering van publieke posities, preferenties en persoonlijkheden kunnen een egalitaire werking hebben. De sekseverschillen in politieke discussie verdwijnen op het moment dat individuele preferenties omgezet worden in collectieve preferentieordeningen. Aangezien mannen en vrouwen vlak voor de verkiezingen even vaak praten over politiek, lopen ongelijkheden minder risico om vertaald te worden in politieke beslissingen met een *genderbias*. Het in acht nemen van de sociale en politieke context waarin burgers praten over politiek kan nieuwe, hoopvolle perspectieven bieden voor een sterke(re) democratie.

Appendix: Constructie van de variabelen

Sekse: dichotome variabele waarbij '0' staat voor man en '1' voor vrouw.

Leeftijd: gemeten in jaren aan de hand van het geboortjaar. Gemiddelde = 48,25; standaardafwijking = 17,69.

Onderwijsniveau: trichotome variabele waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen (1) geen, lager of lager secundair onderwijs (bso, tso en aso), (2) hoger secundair onderwijs (bso, tso en aso), en (3) hoger onderwijs.

Professionele situatie: variabele bestaande uit vier categorieën: (1) niet-actieven (gepensioneerden, werklozen, studenten, en huisman/-vrouw); (2) lager kader en arbeiders; (3) middenkader (ondernemer met minder dan zes werknemers en bedienden); (4) hoger kader (ondernemers met zes werknemers of meer, vrije beroepen, directieleden en leden van het hogere kader).

Regio: dichotome variabele die werd gehercodeerd op basis van de postcode. '0' betekent Wallonië en '1' staat voor Vlaanderen.

Politieke kennis: schaal geconstrueerd op basis van vijf meerkeuzevragen over de feitelijke kennis van de respondent over de bevoegdheidsverdeling, de samenstelling van het parlement, het politieke personeel en de partijen. De schaal werd geconstrueerd door de juiste antwoorden op te tellen, en er werd geen correctie toegepast voor foute antwoorden. De schaal varieert daardoor van 0 tot en met 5, met een gemiddelde van 2,16 en een standaarddeviatie van 1,53. Cronbachs α bedraagt ,603.

Lidmaatschap organisatie: dichotome variabele waarbij '0' staat voor lid van geen enkele organisatie, en '1' aanduidt dat de respondent lid is van minstens één van de volgende organisaties: jeugdbeweging, milieubeweging, algemene hulpdiensten, hobbyclub, vrouwenbeweging, socio-culturele beweging, sportvereniging, politieke vereniging, religieuze vereniging, buurtcomité, vredesbeweging, vakbond of beroepsvereniging, gezondheidsvereniging, gepensioneerdenvereniging of gezinsvereniging.

Gebruik van nieuwsmedia: index van vier vragen die de frequentie meten van het gebruik van de volgende nieuwsmedia: kranten, tv-journaal, nieuwswebsites of radionieuws. Deze vier vragen werden in beide golven gesteld en de antwoordcategorieën voor elk van deze media gingen van 1 (nooit) tot 6 (systematisch elke dag). De index werd herleid tot een schaal van 0 tot en met 10, met een gemiddelde

in de eerste golf van 5,86 en een standaarddeviatie van 2,22. Het gemiddelde in de tweede golf was 5,61 met een standaardafwijking van 2,15.

Gebruik van politieke media: index van vier vragen die de frequentie meten van het gebruik van de volgende partijmedia: de website van een politieke partij, de website van een politicus, drukwerk van een politieke partij, of reclame van een politieke partij in de media. Deze vier vragen werden in beide golven gesteld en de antwoordcategorieën voor elk van deze media gingen van 1 (nooit) tot en met 4 (vaak). De index werd herleid tot een schaal van 0 tot en met 10, met een gemiddelde in de eerste golf van 1,81 en een standaarddeviatie van 1,78. Het gemiddelde in de tweede golf was 8,39 met een standaardafwijking van 2,21.

Politiek zelfvertrouwen: somschaal van vier vragen: 'Ik beschouw mezelf in staat om aan politiek deel te nemen'; 'ik denk dat ik even goed werk zou leveren als de meeste politici die we verkiezen'; 'ik denk dat ik beter geïnformeerd ben over politiek en de regering dan de meeste mensen'; en 'Ik denk dat ik een vrij goed begrip heb van de belangrijke thema's waarmee onze maatschappij geconfronteerd wordt'. Voor elk van deze vragen werd een Likert-schaal aangeboden, gaande van 1 (helemaal oneens) tot en met 5 (helemaal eens). De somschaal werd herleid tot een schaal gaande van 0 tot en met 10, met een gemiddelde van 4,09, en een standaardafwijking van 2,07. Cronbachs α bedraagt ,678.

Politieke interesse: schaal gebaseerd op één item: 'In welke mate heeft u belangstelling voor politiek in het algemeen?' De antwoordcategorieën varieerden van 0 (helemaal geen belangstelling) tot en met 10 (heel veel belangstelling), met een gemiddelde van 4,65 en een standaardafwijking van 2,46.

Sociaal vertrouwen: somschaal gebaseerd op twee items: 'Denkt u, over het algemeen, dat de meeste mensen te vertrouwen zijn, of dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met mensen?'; en 'Denkt u dat de meeste mensen zouden proberen misbruik van u te maken als zij daartoe de kans krijgen, of zouden zij proberen eerlijk te zijn?'. De antwoorden varieerden van 0 (je kan niet voorzichtig genoeg zijn resp. de meeste mensen zouden proberen misbruik van mij te maken) tot en met 10 (de meeste mensen zijn te vertrouwen resp. de meeste mensen zouden proberen eerlijk te zijn). Deze somschaal werd herleid van 0 tot en met 10, met een gemiddelde van 5,18 en een standaardafwijking van 2,05. Cronbachs α bedraagt ,760.

Noten

1. De auteur dankt Silvia Erzeel en Petra Meier voor hun bijdrage aan eerdere versies van dit artikel, alsook Kris Deschouwer, Jurg Steiner, en de anonieme reviewers voor hun opmerkingen.
2. Voor gedetailleerde beschrijvingen van de gebruikte variabelen, zie appendix.
3. Voor meer informatie, zie www.partirep.eu, of Deschouwer *et al.*, 2010.
4. Zoals we zullen zien werd deze schaal voor de analyse gehercodeerd in een dummyvariabele waarbij mensen die nooit gepraat hebben over politiek een '0' krijgen en de anderen een '1'.
5. Aanvullend hierop was het interessant geweest na te gaan of de gendersegregatie op de arbeidsmarkt de mogelijkheid tot praten met collega's belemmert. Vrouwen komen misschien meer terecht in posities waarin ze minder collega's hebben, waardoor zich minder kansen tot politieke discussie aandienen. Er was in de vragenlijst echter geen meting opgenomen van het aantal collega's, waardoor we hiervoor niet kunnen controleren.
6. Deze drempelwaarde werd gekozen om het onderzoek optimaal vergelijkbaar te maken met eerder onderzoek (bv. Faas & Schmitt-Beck, 2010; Giddenhil *et al.*, 2003; Scheufele, 1999). We hebben de analyses echter opnieuw uitgevoerd met een andere drempel ('nooit en zelden praten' versus 'soms en vaak praten') en de resultaten bleken robuust te zijn: dezelfde controlevariabelen bleven statistisch significant, en de sterkte van de sekseverschillen was stabiel.

Bibliografie

- Akkerman, T. (2007). De rol van de burger. Het probleem van burgerparticipatie. In R. Geenens & R. Tinnevelt (eds.) *De Stem van het volk. Democratie als gesprek* (pp. 269-288). Leuven: Lannoo Campus.
- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Arendt, H. (2005). Truth and Politics. In J. Medina & D. Wood (eds.), *Truth. Engagements across Philosophical Traditions* (pp. 295-314). Oxford: Blackwell.
- Bächtiger, A. & Pedrini, S. (2010). Dissecting Deliberative Democracy. A Review of Theoretical Concepts and Empirical Findings. In M.R. Wolf, L. Morales & K. Ikeda (eds.), *Political Discussion in Modern Democracies. A Comparative Perspective* (pp. 9-25). London: Routledge.

- Barber, B. (1984). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Bennett, S.E., Flickinger, R.S. & Rhine, S.L. (2000). Political Talk Over Here, Over There, Over Time. *British Journal of Political Science*, 30 (1), 99-119.
- Bohman, J. (1996). *Public Deliberation. Pluralism, Complexity and Democracy*. Cambridge: The MIT Press.
- Burns, N., Schlozman, K.L. & Verba, S. (2001). *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality, and Political Participation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Campus, D. (2010). Political Discussion, Views of Political Expertise and Women's Representation in Italy. *European Journal of Women's Studies*, 17 (3), 249-267.
- Conover, P.J., Searing, D.D. & Crewe, I.M. (2002). The Deliberative Potential of Political Discussion. *British Journal of Political Science*, 32 (1), 21-62.
- Derks, A. & Vermeersch, H. (2002). "Studeren is voor mietjes!" Een analyse van de genderverschillen in schools presteren. In M. Elchardus & I. Glorieux (eds.), *De symbolische samenleving* (pp. 215-240). Tiel: Lannoo.
- Deschouwer, K., Delwit, P., Hooghe, M. & Walgrave, S. (eds.). (2010). *De stemmen van het volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009*. Brussel: VUBPress.
- Dryzek, J.S. (2000). *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Eliasoph, N. (1998). *Avoiding Politics: How Americans Produce Apathy In Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1998). Introduction. In J. Elster (ed.) *Deliberative Democracy* (pp. 1-18). Cambridge: Cambridge University Press.
- Faas, T. & Schmitt-Beck, R. (2010). Voters' Political Conversations during the 2005 German Parliamentary Election Campaign. In M.R. Wolf, L. Morales & K. Ikeda (eds.), *Political Discussion in Modern Democracies. A Comparative Perspective* (pp. 99-116). London: Routledge.
- Frazer, E. & Macdonald, K. (2003). Sex Differences in Political Knowledge in Britain. *Political Studies*, 51 (1), 67-83.
- Gastil, J. (2000). Is Face-to-Face Citizen Deliberation a Luxury or a Necessity? *Political Communication*, 17 (4), 357-361.
- Geenens, R. & Tinnevelt, R. (2007). Het deliberative model van democratie. In R. Geenens & R. Tinnevelt (eds.), *De stem van het volk. Democratie als gesprek* (pp. 15-63). Leuven: Lannoo Campus.
- Giddenhil, E., Blais, A., Nevitte, N. & Nadeau, R. (2003). Priming and Campaign Context: Evidence from Recent Canadian Elections. In D.M. Farrell & R. Schmitt-Beck (eds.), *Do Political Campaigns Matter? Campaign Effects in Elections and Referendums* (pp. 76-91). London: Routledge.
- Goodin, R.E. & Niemeyer, S.J. (2003). When Does Deliberation Begin? Internal Reflection versus Public Discussion in Deliberative Democracy. *Political Studies*, 51 (4) 627-649.

- Granovetter, M.S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360-1380.
- Gutmann, A. & Thompson, D. (2004). *Why Deliberative Democracy?* Princeton: Princeton University Press.
- Hansen, S.B. (1997). Talking About Politics: Gender and Contextual Effects on Political Proselytizing. *The Journal of Politics*, 59 (1), 73-103.
- Hansen, K.M. (2010). The Equality Paradox of Deliberative Democracy: Evidence from a National Deliberative Poll. In M.R. Wolf, L. Morales & K. Ikeda (eds.) *Political Discussion in Modern Democracies. A Comparative Perspective* (pp. 26-43). London: Routledge.
- Huckfeldt, R. (2001). The Social Communication of Political Expertise. *American Journal of Political Science*, 45 (2), 425-438.
- Huckfeldt, R., Sprague, J. & Levine, J. (2000). The Dynamic of Collective Deliberation in the 1996 Election: Campaign Effects on Accessibility, Certainty, and Accuracy. *American Political Science Review*, 94, 641-651.
- Iyengar, S. & Simon, A.F. (2000). New Perspectives and Evidence on Political Communication and Campaign Effects. *Annual Review of Psychology*, 51, 149-169.
- Kim, J. & Kim, E.J. (2008). Theorizing Dialogic Deliberation: Everyday Political Talk as Communicative Action and Dialogue. *Communication Theory*, 18 (1), 51-70.
- Knobloch-Westerwick, S. & Alter, S. (2007). The Gender News Use Divide: Americans' Sex-typed Selective Exposure to Online News Topics. *Journal of Communication*, 57 (4), 739-758.
- Knocke, D. (1990) Networks of Political Action: Toward Theory Construction. *Social Forces*, 68 (4), 1041-1063.
- Lipsitz, K. (2004). Who Cares about Deliberation and Why it Does and Doesn't Matter. Paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, April 15-18, Chicago.
- Margolis, J. (1992). Piranhas, Monsters, and Jugglers: the Psychology of Gender and Academic Discourse. *On Teaching and Learning*, 4 (1), 5-26.
- McClurg, S.D. (2003). Social Networks and Political Participation: The Role of Social Interaction in Explaining Political Participation. *Political Research Quarterly*, 56 (4), 449-464.
- Miller, R.L., Wilford, R. & Donoghue, F. (1999). Personal Dynamics as Political Participation. *Political Research Quarterly*, 52 (2), 269-292.
- Mondak, J.J. & Anderson, M.R. (2004). The Knowledge Gap: A Reexamination of Gender-Based Differences in Political Knowledge. *Journal of Politics*, 66 (2), 492-512.
- Mutz, D. C. (2002). The Consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation. *American Journal of Political Science*, 46 (4), 838-855.
- Pan, Z., Shen, L., Paek, H.J. & Sun, Y. (2006). Mobilizing Political Talk in a Presidential Campaign: An Examination of Campaign Effects in a Deliberative Framework. *Communication Research*, 33 (5), 315-345.

- Parry-Giles, T & Parry-Giles, S.J (2005). An Optimistic Reassessment of Political Communication in the United States. In M.S. McKinney, L.L. Kaid, D.G. Bystrom & D.B. Carlin (eds.), *Communicating Politics. Engaging the Public in Democratic Life* (pp. 41-58). New York: Peter Lang.
- Pattie, C.J. & Johnston, R.J. (2000). "People Who Talk Together Vote Together": An Exploration of Contextual Effects in Great Britain. *Annals of the Association of American Geographers*, 90 (1), 41-66.
- Salmon, C.T. & Neuwirth, K. (1990). Perceptions of opinion 'climates' and willingness to discuss the issue of abortion. *Journalism Quarterly*, 67 (3), 567-77.
- Sanders, L. M. (1997). Against Deliberation. *Political Theory*, 25 (3), 347-376.
- Schauer, F. (1999). Talking as a Decision Procedure. In S. Macedo (ed.) *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement* (pp. 17-27). Oxford: Oxford University Press.
- Scheufele, D.A. (1999). Deliberation or Dispute? An Exploratory Study Examining Dimensions of Public Opinion Expression. *International Journal of Public Opinion Research*, 11 (1), 25-58.
- Scheufele, D.A. (2004). Social Structure and Citizenship: Examining the Impacts of Social Setting, Network Heterogeneity, and Informational Variables on Political Participation. *Political Communication*, 21 (3), 315-338.
- Schudson, M. (1997). Why Conversation Is Not the Soul of Democracy. *Critical Studies in Mass Communication*, 14 (4), 297-309.
- Thompson, D.F. (2008). Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science. *Annual Review of Political Science*, 11, 497-520.
- Ulbig, S.G. & Funk, C.L. (1999). Conflict Avoidance and Political Participation. *Political Behavior*, 21 (3), 265-282.
- Verba, S., Burns, N. & Schlozman, K.L. (1997). Knowing and Caring about Politics: Gender and Political Engagement. *Journal of Politics*, 59 (4), 1051-1072.
- Verba, S., Schlozman, K.L. & Brady, H.E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wolf, M.R. & Ikeda, K. (2010). Introduction. Political Discussion in Modern Democracies from a Comparative Perspective. In M.R. Wolf, L. Morales & K. Ikeda (eds.) *Political Discussion in Modern Democracies. A Comparative Perspective* (pp. 1-6). London: Routledge.
- Young, I.M. (1996). Communication and the Other: Beyond Deliberative Democracy. In S. Benhabib (ed.), *Democracy and Difference* (pp. 120-135). Princeton: Princeton University Press.
- Young, I.M. (2000). Activist Challenges to Deliberative Democracy. Paper presented at the conference 'Deliberating about Deliberative Democracy', 2-6 August 2000, Austin.
- Zuckerman, A.S. (ed.). (2005). *The Social Logic of Politics: Personal Networks as Contexts for Political Behavior*. Philadelphia: Temple University Press.

Zuckerman, A.S., Dasovic, J. & Fitzgerald, J. (2007). *Partisan Families. The Social Logic of Bounded Partisanship in Germany and Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.